

9. Снітко М. Пересопниця. Пояснювальна наукова записка. – Рівне: РДГУ, 2005.– Рукописний фонд кафедри українознавства Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету. ІНВ № 137. – 52 с.
10. Вольська С. А музика звучить... Пояснювальна наукова записка. – Рівне: РДГУ, 2005.– Рукописний фонд кафедри українознавства Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету. ІНВ № 96. – 55 с.

УДК 371 (091)

Реус Н.В.

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Сучасне життя ставить перед кожним непересічним громадянином незалежної України багато проблем, більшість з яких не має простих розв'язань і належить до економічної сфери. Перехід до ринкових умов господарювання, прагнення України вступити до Світової торговельної організації, до когорти економічно розвинутих європейських держав, зайняти серед них гідне місце, обумовило необхідність створення умов для плекання національної еліти України.

Це означає докорінні зміни в соціальному замовленні до системи освіти. Її важливішою місією повинно стати виховання високоінтелектуальних, високодуховних громадян-патріотів з розвиненою економічною самосвідомістю та державним рівнем мислення, відповідальних за власну долю і долю нації, здатних до саморозвитку, самоосвіти та самореалізації, ефективної праці в сучасних умовах в інтересах розвитку українського суспільства. В цих умовах суттєво підвищується роль економічного навчання та виховання підростаючого покоління. Однією з основних ланок цього процесу є загальноосвітня школа, де і відбувається формування особистості учня. Тому перед шкільними вчителями постає питання: “Як, яким чином можна ефективно здійснювати економічне виховання школярів?”.

Вітчизняні вчені почали активно проводити педагогічні дослідження сучасних проблем економічного виховання молоді, формування системи економічних знань, впливу результатів економічного виховання на соціально-економічну діяльність учнів, формування нового економічного мислення і свідомості у підростаючого покоління, як основного завдання економічної освіти в умовах ринкових відносин. Багато уваги дослідженню цієї проблеми приділяють такі сучасні вітчизняні і зарубіжні вчені, як О.Аксьонова, О.Камишанченко, Я.Корнаї, Я.Кузьмін, В.Лагутін, А.Моль, В.Радаєв, О.Сухомлинська, М.Фіцула, О.Падалка, А.Нісімчук, І. Смолюк, О.Шпак.

Але аналіз літературних джерел та шкільної практики дозволяє зробити висновок, що не до кінця вирішеними є питання, щодо організації економічного виховання школярів у загальноосвітній школі з позиції сьогодення.

Відповіді на велику кількість питань, що до організації економічного виховання молоді можна знайти в історії становлення школи. Зокрема, розгляд питань економічного виховання учнів з позиції історизму, з позиції важливої складової навчально-виховного процесу у практиці роботи шкіл України, його теоретичне обґрунтування вітчизняними вченими-педагогами, виявлення впливу на становлення питань економічного виховання молоді зарубіжних вчених, представлено нами у даній публікації.

Питання економічного виховання підростаючого покоління мають глибинні корені і тісно пов'язані з процесом економічного розвитку суспільства. Аналіз сучасної ситуації у школах України дає нам змогу стверджувати, що не зважаючи на складні економічні проблеми нашої держави, все більше вчителів звертають увагу на необхідність економічного навчання та виховання учнів. Але перед ними постає ціла низка проблем, пов'язаних з його впровадженням у навчально-виховний процес, тому що було забуто багато аспектів, форм, методів і прийомів його організації. Повернення до історичних витоків економічного виховання молоді може багато дати для практики роботи у школі.

Про роль економічного виховання було відомо ще з давніх часів.

Ідеї соціальної природи економічного виховання зустрічаються вже у творах античних філософів Ксенофонта, Аристотеля. У своїх працях вони зробили перші спроби теоретично осмислити економічну будову суспільства, в якому вони жили.

Слово “економія” (від грецького “oikonomia” – ойкос – будинок, господарство; номос – правило, закон) було заголовком одного з творів Ксенофонта, в якому у формі діалогу розглядались розумні правила ведення домашнього господарства, а також необхідність залучення дітей до домашньої праці [4].

Найбільш глибоку систему поглядів на роль виховання у суспільстві створив видатний філософ античності Аристотель. Він проаналізував основні економічні явища та закономірності розвитку суспільства і став першим економістом в історії науки. Аристотель встановив окремі категорії економіки, їх взаємозв'язок та вплив на виховання особистості.

Бурхливий економічний розвиток і технічний прогрес в Англії XVII ст. привів до того, що такі видатні вчені цього часу, як Д.Локк, Д.Беллерс та ін., звернули увагу на питання економічного виховання підростаючого покоління.

Метою виховання, на думку видатного філософа, педагога Д.Локка, є підготовка “джентльмена”, який уміє розумно і вигідно вести свої справи. Тому до програми освіти дітей він включав такі навчальні предмети, як бухгалтерія, ремесла (столярне, теслярське), садівництво, сільське господарство та ін. Тільки таким чином можна виховати “справжнього джентльмена” та підприємця, який буде приносити користь собі та своїй державі.

Серед представників ідеї економічного та трудового виховання і навчання значне місце належить видатному економісту Д.Беллерсу. Він видав книгу “Пропозиція про заснування трудового коледжу всіх корисних ремесел і сільського господарства з прибутком для багатіїв, заможним життям для бідних і добрим вихованням юнацтва”, де висловив думку про велике виховне значення праці для дітей. Тому навчання повинно поєднуватися з працею, вивченням ремесел, сільського і промислового виробництва.

Важливий крок у розумінні та організації економічного виховання зробили соціалісти-утопісти початку XIX століття. Р. Оуен спробував обґрунтувати положення про всебічний розвиток особистості, пов'язуючи його з досягненнями у навчанні. Він одним з перших висловив думку про виховну роль поєднання виробничої праці з навчанням. Цю ідею Р.Оуен здійснив на практиці. На своїй фабриці в Нью-Ленарке, де він уперше в історії створив дитячий садок, початкову школу для дітей робітників та вечірню школу для дорослих. Завдяки цьому діти отримували економічні знання та навички, необхідні їм для подальшого життя та праці.

У XVIII–XIX століттях вчені почали проводити дослідження впливу на поведінку і розумові процеси людини у сфері соціально-економічних відносин. Відомий економіст А.Сміт, створюючи трудову теорію вартості, запропонував поняття “споживча вартість”, в якій відбиті основні властивості продуктів розумової діяльності людини. Він також обґрунтував визначальну роль особистого інтересу як мотиву економічної діяльності, готовності ризикувати і нести персональну відповідальність за свої дії.

Над розвитком теорії економічного мислення працювали представники австрійської школи К. Менгер і його послідовники. Вони дали інтерпретацію “здорового глузду”. Пізніше представник цієї ж школи Е.Бем-Баверк розробив теорію “процентного доходу з капіталу”.

Продовженням теорії “здорового глузду” стала мікроекономічна теорія англійського економіста А.Маршалла. Він, підкреслюючи головну роль розвинутого мислення для досягнення життєвого успіху, пише: “Кожен скільки-небудь гідний громадянин присвячує кращі свої розумові сили господарській діяльності...” [1].

Психолого-соціологічні основи економічного мислення як системоутворювального компонента соціоекономічної культури людини одним із перших вивчив і систематизував французький соціолог Г.Тард. Він підкреслював, що людина є істотою глибоко соціальною. І що економічні й соціальні аспекти людської психології варто розглядати як “придатну базу для теорії економічної культури, поведінки, мислення”.

Питання виникнення, становлення та розвитку суспільства в цілому і теорії виховання зокрема, наукового обґрунтування трудової і соціально-економічної ролі виховання, були розроблені видатними німецькими філософами-економістами К.Марксом і Ф.Енгельсом. Дослідження їх педагогічних ідей свідчить, що вони створили науково обґрунтовану систему практичних рекомендацій, які впливають з розробленого ними вчення про суспільство. Вони вважали, що головний стимул розвитку суспільства – не свідомість людей, а спосіб матеріального виробництва. Залежно від характеру продуктивних сил, виробничих відносин та ступеня їх розвитку змінюються мета виховання та його засоби, змінюється роль виховання у соціальному прогресі. Формування людини залежить від тих умов, соціального середовища, в яких вона знаходиться. Не просто зовнішнє середовище, обставини формують людину, але і вона своєю працею змінюючи середовище, умови свого життя, змінюється сама. Отже, праця, спрямована на перетворення природи, на її пристосування для задоволення потреб людей, є головною відмінною якістю людини, його глибиною сутністю, основою економіки [4].

У XVII ст. та на початку XVIII століття вагомий внесок у розвиток педагогічної науки, і зокрема у трудове та економічне виховання, зробили освітні і громадські діячі України. Так, Григорій Сковорода – видатний український педагог, поет, філософ, представник етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва провідне значення надавав розумовій освіті, обстоював рідну мову у школах, шанував інші мови, радив вивчати літературу, математику, фізику, хімію, механіку, філософію, медицину, юриспруденцію, географію, астрономію, землеробство тощо. Велику увагу приділяв вихованню любові до праці, мотивуючі її економічне значення і пов'язуючи його з керівною роллю батьків і вчителів.

Олександр Духнович – видатний представник культурно-освітнього руху в Україні вважав, що у процесі виховання учнів треба озброювати їх певним колом знань, які мають стати в пригоді в майбутній практичній діяльності, бо освіта не самоціль і “лише тоді є корисною, коли вона служить нам засобом для добробуту”. Тому, на його думку, крім загальних предметів у початковій школі треба вивчати землеробство, садівництво і бджільництво. Духнович особливо наголошував на вихованні молодого покоління в дусі працьовитості. “Людина, вихована поза працею є тягарем для суспільства”. У зв'язку з цим Духнович розробив систему трудового навчання і виховання, приділивши велику увагу праці дітей та молоді в сільському господарстві, надаючи перевагу одержанню економічних знань [3].

У кінці XVIII – початку XIX ст. значну роль у соціально-економічному розвитку Російської держави, до складу якої входила Україна, відіграло теоретичне осмислення значення професійно-технічної освіти у створенні економічної потужності країни.

Важливу роль у пропаганді ідей професійно-технічної освіти з їх економіко-виробничим спрямуванням відіграли різні товариства, які ставили за мету сприяння економічному розвитку Росії, – Російське технічне товариство, Вільне економічне товариство, Політехнічне товариство при Московському технічному училищі, Московське товариство поширення технічних знань, ряд товариств сприяння розвитку жіночої сільськогосподарської праці та ін..

Своїми успіхами професійно-технічна освіта зобов'язана увазі з боку прогресивних суспільних мислителів, вчених, організаторів виробництва. Видатний вчений М.В.Ломоносов особливо підкреслював важливість правильного використання і розвитку розумових і фізичних сил народу, відстоював підготовку національних кадрів.

Розуміли економічну і просвітницьку роль профтехучилищ активний діяч російської культури і економіки В.М.Татищев, відомий економіст І.Т.Посошков та ін. Вони вважали за необхідне організувати спеціальну, грамотну підготовку “робітних людей”. У навчальних планах всіх ремісничих училищ, нижчих технічних училищ, ремісничих шкіл обов'язково викладалися такі учбові предмети як рахівництво та комерція.

Видатні діячі прогресивної педагогіки першої половини XIX століття О.І.Герцен, М.І.Пирогов, Д.І.Менделєєв та ін., глибоко розуміючи економічне і просвітницьке значення професійної освіти, поширення реальних і технічних знань, в той же час боролися проти ранньої і вузької спеціалізації. Д.І.Менделєєв у працях, присвячених розвитку промисловості, говорив про необхідність розвитку стрункої системи спеціальної технічної освіти – від вищої до ремісничої, тісного зв'язку між “чистою наукою” і її прикладенням до техніко-економічної промислової діяльності [2].

Видатний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський, один з перших поставив завдання створення системи шкільного ремісничого навчання, яка б відповідала потребам “індустріального напрямку століття”.

У створенні ремісничих шкіл він вбачав розв'язання ряду завдань: економічних – приведення стану ремесла у відповідальність з вимогами технічного прогресу; моральних – ліквідація аморальної системи ремісничого учнівства; соціальних – забезпечення промисловості вітчизняними спеціалістами; педагогічних – урахування вікових особливостей в навчанні ремеслу, систематичність, послідовність професійної підготовки.

Розробкою проблем економічного виховання у 30–40 роки XX ст. займалися видатні вітчизняні педагоги П. П. Блонський, С.Т. Шацький, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін. Вони розробили питання трудового виховання учнів та тісного зв'язку виробничого навчання з економічним вихованням.

П.П.Блонський у своїй праці “Трудова школа” писав, що в індустріальному вихованні найважливіший момент – це його організація, коли підлітки самі отримують будівельний матеріал, самі будують, складають кошториси, проводять ремонт, закупають та продають продукти своєї праці, виконуючи, таким чином, простіші економічні операції [3].

С.Т. Шацький так визначив завдання економічного виховання: “Виховання вміння придивлятися, оцінювати, будувати плани, перевіряти, організовувати для суспільної праці свої сили та досягати спільних цілей спільними зусиллями у реальних умовах життя – дуже серйозне завдання школи” [5].

Велике значення для наукового осмислення проблеми економічного виховання підростаючого покоління має педагогічна спадщина А.С. Макаренка, який відмічав економічне та педагогічне значення праці, організованої за методом планового господарювання, називаючи госпрозрахунок “чудовим педагогом”. Його вихованці завдяки госпрозрахунку відчували реальні результати своєї праці, вчилися господарювати. “Зробивши господарчу турботу відправною точкою у процесі виховання, – відмічав А.С.Макаренко у “Нарисі роботи Полтавської колонії”, – ми усі форми нашого життя та організації вивели із господарства та господарювання”. Тому велику увагу він приділяв плануванню, контролю, обліку, виробничому змагання, матеріальному стимулюванню як механізмам господарювання і виховання, економічній підготовці вихованців до життя і праці.

В.О. Сухомлинський вважав, що формування економічного мислення школярів потребує єдності трудового та економічного виховання, обумовленого тим, що в основі мотивів та потреб лежать економічні інтереси, економічні стимули. Він також вважав, що трудове виховання не можна відривати від економічного і підмінювати їм останнє, тому що в сучасних умовах необхідно, щоб кожний бачив у праці економічну доцільність, виявляв економічну кмітливість, ощадливість.

У 60-ті роки XX століття у колишньому СРСР почали розвиватися педагогічні концепції економічного виховання молоді (Л.М. Пономарьов, Л.Е.Епштейн). Економічний аспект проблеми вони розглядали як суттєвий фактор розвитку народного господарства, розробили теоретичні основи економічного виховання учнів у загальноосвітній школі і вважали, що найважливішими завданнями економічного виховання школярів є забезпечення найбільш сприятливих економічних умов, найбільш ефективного використання державних коштів для розв'язування питань навчання та виховання учнів.

Гносеологічний аспект проблеми економічного виховання, його сутність та місце в системі суспільної свідомості, понятійний апарат визначили філософи В.О.Демечев, О.В.Дроздів, І.Б.Іткін, В.Д.Попов, О.К.Уледов, В.П.Фофанов. У педагогіці економічне виховання як складову всебічного розвитку особистості виділив Н.І. Болдирев, а на його важливість і необхідність у зв'язку з висвітленням економічного аспекту життя й організації дитячого колективу звернув увагу Б.Т.Ліхачов [6].

Питанням економічного виховання молоді були присвячені деякі дисертаційні педагогічні дослідження. Л.П. Мельникова, А.Ф. Аменд розглядали економічне виховання в середній загальноосвітній школі не зважаючи на вік учнів, визначивши його сутність, актуальність, деякі шляхи й засоби здійснення. Економічне виховання учнів 10–11 класів у процесі виробничої праці досліджував М.Л.Малишев; педагогічні умови економічного виховання учнів старших класів – Н.О.Рябініна; форми економічного виховання школярів у ході навчання розв'язанню екстремальних задач економіко-прикладного змісту на прикладі математичних дисциплін – Л.М.Ла. Соціально-економічні умови виховання і роль сім'ї в економічному вихованні дітей вивчались Б.П.Чернишовим. Л.М.Нульман, А.І.Абрамова у своїх працях приділяли увагу економічному вихованню і освіті у зв'язку з підготовкою випускників ПТУ до виробничої праці.

На початку 90-х років ХХ ст. планова економіка нашої держави почала давати збої у своєму функціонуванні, що призвело до масового і гострого дефіциту товарів; незбалансованості між доходною і видатковою частинами державного бюджету; відсутності прийнятної грошової системи; падінню платоспроможності споживачів, усередині країни; втрати керованості в державному секторі економіки; наявності інших серйозних дестабілізуючих факторів. Наслідком цього став глибокий кризовий стан, у якому опинились промисловість та сільське господарство. Перестали існувати багато підприємств, а разом з цим і навчальних закладів, які готували кадри до них (технікуми, ПТУ). Знизився рівень трудового навчання в школах. Це призвело до розгубленості влади, науки, викладачів, трудівників. Почався вибір нової системи господарювання [7].

Багато вчених-педагогів намагаються знайти шляхи у відродженні економічної науки і відновлення економічного виховання та освіти учнів у школі, але це неможливо без спирання на історичний досвід економічного виховання молоді. Використання історичних форм і методів, надання їм нового змісту потребує подальших розробок у педагогічній науці і практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзундза А. Формування економічного мислення учнів засобами економіко-математичного моделювання // Рідна школа. – 2003. – №5. – С. 39 – 42.
2. Дячкова Т. Педагогіка професійно-технічної освіти: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант. – 2003. – 476 с.
3. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. – 766 с.
4. Нисимчук А.С. Экономическое воспитание в сельской школе: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1989. – 207с.
5. Падалка О. Актуалізація економічної освіти//Рідна школа. – 2003. – №10. – С. 67 – 40.
6. Шемякин Б. Экономическое воспитание школьников: Вопросы теории и методики. – М.: Педагогика, 1986. – 96 с.
7. Шукевич Ю. Формування в учнів основ економічної компетентності//Директор школи. – 2002. – №18. – С. 11.